

NAAR EEN ETHIEK VAN GENTECHNOLOGIE

Gie van den Berghe

Michael J. Sandel, *Pleidooi tegen volmaaktheid. Een ethiek voor gentechnologie*, Baarn, VBK Media, 2012, 144 pp. € 16,95 ISBN 9789025900212

Michael J. Sandel, *The Case against Perfection, Ethics in the Age of Genetic Engineering*, Harvard, Belknap Press of Harvard University Press, 2007, ISBN 978064703638

Doorbraken in de biotechnologie stemmen hoopvol maar confronteren ons tegelijk met grote uitdagingen. Men zal verscheidene levensbedreigende ziekten kunnen voorkomen of genezen, maar de nieuwe technieken zullen telkens weer gecommmercialiseerd worden en – belangrijker – we zullen de eigen natuur steeds ingrijpender kunnen manipuleren. Nu al sleutelt men duchtig aan spierkracht, uithoudingsvermogen, geheugen en gemoedstoestanden (met doping, stimulantia, antidepressiva). Veel ouders grijpen dankbaar de kans aan om een embryo met het syndroom van Down te elimineren, sommigen kiezen nu al het geslacht van ongeboren kinderen en binnen afzienbare tijd zal wie dat wil en betalen kan nog meer eigenschappen voor het uitkiezen hebben (van haar- en huidskleur tot intelligentie en muzikaal talent).

Genetische ingrepen zijn allesbehalve oppervlakkig en worden doorgaans aan het nageslacht doorgegeven. Redenen genoeg voor ongerustheid maar, vraagt Harvard-filosoof Michael Sandel zich af, waar is ze op gebaseerd?

Omdat wetenschap en technologie zich sneller ontwikkelen dan ons moreel bevattingsvermogen hebben we de grootste moeite om ons moreel onbehagen onder woorden te brengen. Wat te denken bijvoorbeeld van doven die hun doofheid niet als een handicap zien maar als een waardevolle identiteit en dus, zoals veel andere ouders, alles in het werk stellen om een kind te krijgen dat op hen lijkt, hier dus een doof kind? En waarom hebben we minder moeite met ouders die vijftigduizend dollar veil hebben voor een eersteklas eicel van een atletische, superintelligente jongedame van goede afkomst?

Het belangrijkste argument tegen biotechnologische ingrepen is dat ze op korte of lange termijn de gezondheid kunnen schaden. Maar stel met Sandel dat de biotechnologie ons in staat stelt om op volkomen veilige wijze lichamelijk en geestelijk betere kinderen te ontwerpen, of een tragisch omgekomen kind te vervangen door zijn kloon (wat in de VS al met gestorven huisdieren gebeurt), wat is daar dan nog op tegen? Dat we de natuur en de genetische loterij hun gang moeten laten gaan? Maar waarom zou onvoorspelbaarheid moreel gezien beter zijn dan zekerheid?

Gebruikelijke tegenargumenten

Op zoek naar de echte bron van ons onbehagen analyseert Sandel vier gevallen van genetische modificatie: spierversterking, geheugenverbetering, geslachtsbepaling en vergroting van de lichaamslengte. Alle zijn ooit begonnen als therapie maar werden vrij snel gecommercialiseerd voor niet-medische consumptie.

Genetherapie die verlichting brengt bij spierdystrofie en spierweefselverlies bij ouderen is een goede zaak, maar wat als ze gebruikt wordt voor het opkrikken van sportieve prestaties? En waarom zou dit afkeurenswaardiger zijn dan doorgevoerde krachttrainingsprogramma's of hoogtestages? Geheugenverbeteraars zijn goed nieuws voor wie aan Alzheimer of dementie lijdt, maar gecommercialiseerd als 'viagra voor de hersenen' zullen ze niet voor iedereen betaalbaar zijn. Ook wat groeihormonen betreft zijn kapitaalkrachtige ouders bevoordeeld. Niet oneerlijk of onrechtvaardig, vindt Sandel, want we tillen nu eenmaal ook niet zwaar aan het feit dat sommige mensen van nature over meer vermogens en talenten beschikken.

Ook het autonomiebezwaar, namelijk dat designkinderen het eigen levenspad niet kunnen uitstippelen, snijdt volgens Sandel geen hout, want ook kinderen die op natuurlijke wijze zijn verwekt kunnen hun lichamelijke en cognitieve kenmerken niet vrij kiezen. Ouders die hun kinderen van jongs af dwingen tot onophoudelijk piano spelen, tennissen of golfen, in de hoop dat hun kind ooit wereldberoemd zal worden, bemoeilijken of verhinderen evengoed de ontwikkeling van een eigen levensweg. Veel jongeren die onder zulke prestatiedruk lijden, krijgen het etiket ADHD opgekleefd om met Rilatine in het maatschappelijk gareel gedwongen te worden. Genetische verbetering is van dezelfde orde, stelt Sandel vast, maar daarom hoef je genetische manipulatie niet toe te juichen. Integendeel, het is juist een reden om vraagtekens te zetten bij dergelijk streven en opvoedingspraktijk.

Sandels kern van de zaak

Volgens Sandel volstaan de 'klassieke' bezwaren tegen mensverbetering niet voor een discussie ten gronde. Ze laten de vraag naar de morele status van die verbetering onbeantwoord. De vraag is namelijk niet hoe we iedereen gelijke toegang kunnen garanderen tot genetische verbetering, maar wel of dergelijke verbetering nagestreefd moet worden.

De ethiek van genetische verbetering kan volgens Sandel maar aan de orde gesteld worden als "we ons bezighouden met vragen naar de morele status van de natuur, en naar de wijze waarop wij ons als mensen tegenover de gegeven wereld moeten opstellen". Vragen die aan de theologie grenzen en daarom deinken velen ervoor terug. Maar met de almaar toenemende macht van de

biotechnologie is er geen ontkomen meer aan.

Niet het middel, de biotechnologie, maar het nagestreefde doel is fout. Mensverbetering bedreigt onze menselijke waardigheid, tast onze menselijkheid aan. Biotechnologische verbetering en genetische modificatie overstijgen het normale handelen, laten toe de natuur en de menselijke natuur zo te herscheppen dat "ze onze doelen dient en onze verlangens bevredigt". We verliezen de 'gegeven' aard van menselijke vermogens en prestaties uit het oog, ja, dreigen ze zelfs te vernietigen.

Het meest diepgaande morele bezwaar tegen biotechnologische verbetering is "niet zozeer gericht tegen de volmaaktheid die ze nastreeft, als wel tegen de menselijke attitude die ze uitdrukt en aanmoedigt". Aangezien we onze talenten niet zelf tot stand hebben gebracht, behoren ze ons niet volledig toe en is enige nederigheid geboden. We zijn "onze plaats binnen de schepping" vergeten, "verwarren onze rol met die van god".

Leven is een geschenk en kinderen zijn een zegening. Je kiest ze niet maar accepteert ze zoals ze komen, met hun onvoorspelbare eigenschappen. Kinderen zijn geen te ontwerpen objecten, geen producten van onze wil, geen instrumenten van onze ambities. Ouders die het mysterie van de geboorte teniet willen doen zijn niet alleen hoogmoedig, ze treden de norm van onvoorwaardelijke liefde met de voeten en riskeren aan hun doel voorbij te schieten.

Want met het 'gegeven' karakter van het leven dreigen ook nederigheid, solidariteit en verantwoordelijkheid teloor te gaan. Erger nog, hoe meer we biogenetisch kunnen regelen, hoe groter onze verantwoordelijkheid. Steeds minder aspecten zullen aan het lot geweten kunnen worden. Ouders zullen moeten kiezen voor de 'juiste' (beter op de markt afgestemde?) eigenschappen. Doen ze dat niet dan kunnen ze ter verantwoording worden geroepen, in de eerste plaats door de kinderen zelf. Hoe Sandel deze interessante bedenking in overeenstemming brengt met zijn afkeuring voor het elimineren van embryo's met het syndroom van Down, blijft onduidelijk. Doen we er dan niet goed aan in vitro te kiezen voor mensen die wel vrije keuzes kunnen maken?

Behoudsgezind

Trek je Sandels pleidooi voor nederigheid, ruimhartige menselijke genegenheid en ontvankelijkheid voor het ongevraagde door, dan zijn ook geboorteregeling, sterilisatie, abortus, in vitro fertilisatie, euthanasie en zelfdoding uit den boze. Gewoon aanvaarden wat 'het leven' of 'de natuur' je heeft toebedeeld. Of toch niet?

Sandels pleidooi tegen volmaaktheid is geen pleidooi voor onvolmaaktheid. Hij juicht gentechnologie die ziekte voorkomt of geneest toe, maar "voorbij gezondheid reiken", mensen beter dan gezond maken is meer dan

een stap te ver. Wie zijn lichamelijke of cognitieve vermogens op biotechnologische wijze verbeterd, verheft zich boven de norm. Door het leven niet als 'gegeven' te aanvaarden en te waarderen, ontheiligt hij het. Voorkomen en herstellen mag, omdat men dan geen "absolute beheersing en controle" nastreeft; maar waar de precieze grens tussen herstel en verbetering ligt, vertelt Sandel er niet bij. Hij geeft ook toe dat niet al het 'gegevene' goed is, pokken en malaria zijn beslist geen geschenk, maar waarom zou het syndroom van Down dat wel zijn?

Ook Sandels weerlegging van de klassieke argumenten tegen ondoordachte of dolgedraaide mensverbetering overtuigt niet. Het is bijvoorbeeld niet omdat we ongelijkheid van nature accepteren dat we daarom de door de mens bewerkstelligde ongelijkheid, autonomieverlies en onrechtvaardigheid moeten goedkeuren.

Overigens laat Sandel heel wat kritische vragen over verregaande mensverbetering buiten beschouwing. Dat uitwerken zou een ander boek vergen, maar een aantal vragen dringen zich bijna als vanzelf op. Wat voor soort mens zullen we nastreven, waarom en met welk doel? Welke andere mogelijke mensensoorten missen we hierdoor? Waarom is anders beter, en hoe kunnen we dat met zekerheid voorspellen? Moet de al zo diepe kloof tussen rijk en arm ook genetisch verder uitgediept worden?

Waardering

Sandel stelt bijzonder pertinente vragen en is een kei in het ontwarren van ethische knopen, maar zijn gedachte-experiment loopt van bij het begin mank en bovendien reikt hij geen werkbare oplossing aan. Sandel vertrekt vanuit de werkhypothese dat biotechnologie volkomen veilig kan zijn. Vervolgens neemt hij andere bezwaren tegen biotechnologische veranderingen op de korrel om zo te komen tot wat voor hem de (religieuze of ideologische) essentie is: het 'gegeven' karakter van het leven. Gaandeweg verliest hij compleet uit het oog dat biotechnologische ingrepen nooit volkomen veilig kunnen worden. Geen mens kan alle mogelijke gevolgen voorzien. Natuur en homo sapiens zijn ook het resultaat van eeuwenlange aanpassing, mutatie, selectie en uitzuivering. Er zitten nog behoorlijk wat haken en ogen aan, maar veel is uitgetest en goed bevonden voor de dienst in de gegeven omstandigheden. Wie aan dit complexe en broze evenwicht wil sleutelen gaat beter voorzichtig dan overmoedig te werk.

Men kan kinderen nooit volledig afstemmen op wat nog te gebeuren staat. We kennen hier en nu specialisaties en beroepen waar enkele decennia geleden niemand enig vermoeden van had. Sommige afwijkingen die men ooit als tekortkoming zag, waardeert men nu als talent. Ook de langetermijngevolgen van eliminatie van wat hier en nu voor mankement doorgaat kan men nooit sluitend voorspellen. Stel dat de soort mens zich aan het huidige tempo blijft

vermenigvuldigen, wordt het dan geen goede zaak dat mensen kleiner worden in plaats van almaar groter, en wordt dwerggroei dan misschien een pluspunt (minder verbruik, minder vervuiling)?

Biotechnologie en genetische manipulatie een halt toeroepen met religieuze of metafysische argumenten is niet alleen onrealistisch, het is ook onnodig. Verstandiger is het om de verdere evolutie en commercialisering in goede banen proberen te leiden en waar nodig en mogelijk af te remmen. Bio-ethische comités die hierop moeten toezien dienen meer middelen en politieke zeggenschap te krijgen, opdat ze minder dan nu achter de feiten en de commercie hoeven aan te hollen.

Existentiële verbondenheid

Het gaat, zoals Sandel aangeeft, om onze oriëntatie op de wereld en het soort vrijheid dat we nastreven. Onze natuur veranderen om beter in die wereld te passen, in plaats van andersom, noemt hij terecht de hoogste vorm van machtsverlies. Dergelijke houding leidt ons "af van kritische reflectie op de wereld, en dempt de impuls tot sociale en politieke verbetering. In plaats van onze nieuwe genetische kennis te gebruiken om het kromme hout waaruit de mens gemaakt is" recht te maken, "is het beter om te doen wat we kunnen om sociale en politieke instellingen te creëren die meer openstaan voor de talenten en beperkingen van onvolmaakte mensen."

Men mag de natuur en de levende wezens die ze omvat niet als louter instrument benaderen. Niet omwille van wat Sandel hun heiligheid noemt, niet uit eerbied en respect, maar omdat ze nuttig, noodzakelijk, boeiend en vaak ook mooi zijn voor de mens en zijn voortbestaan. Maar veel meer nog omdat de totaliteit de mens oneindig overstijgt.

Plant, dier en mens zijn niet 'gegeven', maar in (het) leven geworpen. Een in feite zinledig bestaan op het existentieel uitstel van executie na: je voortplanten. Maar de denkende mens is zingever en zo wordt (het) leven zinvol. De oorspronkelijke geworpenheid en zinledigheid van ons bestaan, het besef van de menselijke nietigheid in het licht van heelal en eeuwigheid, kan tot het inzicht leiden dat we onze cognitieve en technologische vermogens beter in dienst stellen van wat ons zozeer overstijgt. Werken aan het behoud van het geheel, dus ook aan die aspecten van mens en maatschappij die het in gevaar (dreigen te) brengen. Aldus wordt existentiële verlatenheid omgezet in existentiële verbondenheid. Dat is geen religieus maar een rationeel standpunt, zij het wel mensoverstijgend, niet langer vastgekleusterd aan, en bezwaard door antropocentrisme.